

УДК 94(476) “18/19”

В. А. МІХЕДЗЬКА

(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ЭТНАСАЦЫЯЛЬНЫЯ СУПЯРЭЧНАСЦІ ЁЎ ГРАМАДСТВЕ БЕЛАРУСІ НА МЯЖЫ ХІХ–ХХ СТАГОДДЗЯЎ

У артыкуле асвятляюцца асобныя аспекты этнасацыяльных супярэчнасцей у грамадстве Беларусі на мяжы ХІХ–ХХ ст., якія былі выкліканы наяўнасцю станавага падзелу грамадства, распадам станаў пад уплывам мадэрнізацыйных працэсаў і абмежавальнай этнаканфесійнай палітыкі Расійскай імперыі.

У адным з вершаў Францішак Багушэвіч адлюстравваў разгубленасць «тутэйшага» селяніна-католіка, які ў горадзе ўбачыў вялікую колькасць незнаёмых «паноў» у мундзірах і фуражках [1, с. 108.]. Паэт вельмі трапна акрэсліў тое сапраўды складанае становішча, у якім апыналіся сяляне пры сустрэчы з незнаёмымі, але апранутымі як «паны» людзьмі. У вясковай мясцовасці кожны такі чалавек мог стацца «начальствам», непачцівасць да якога ажно да канца 1904 г. пагражала селяніну арыштам і цялесным пакараннем. Адначасова – беларускія рэаліі пасля 1863 г. дэманстравалі мясцоваму сялянству (хаця каталіцкаму і праваслаўнаму ў рознай ступені) шматлікія дэкларацыі прызнасці і зацікаўленасці да яго з боку расійскай улады. Найбольш значным тут быў перагляд умоваў аграрнай рэформы на карысць сялянства за кошт шляхецкага землеўладання. Але ж да канца ХІХ ст. і нават у пачатку ХХ ст. адлюстраваны сацыяльны статус сялянства, як бачым, быў зусім нізкі. У шматэтнічным і шматканфесійным краі адбудаваўся сваеасаблівыя этнасацыяльныя дачыненні, якія рэгламентавалі паўсядзённае жыццё і паводзіны.

Саслоўная ерархія, асвечаная традыцыяй і замацаваная законам, забяспечвала сацыяльныя і эканамічныя прэферэнцыі «первенствующему сословию» – дваранству. Намаганні захавання гэтую традыцыю выказвалі ў часы свайго царавання Аляксандр III і Мікалай II. Але і самі «традыцыйныя» саслоўныя схемы сацыяльнага ўзаемадзеяння адрозніваліся. Часткай яны былі сфармаваны яшчэ ў часы Рэчы Паспалітай, часткай былі навязаныя ўжо падрасійскай рэчаіснасцю, пад уплывам сацыяльнай, нацыянальнай палітыкі Расіі.

Прапанаваныя мясцовай традыцый ўзоры сацыяльнай ідэнтыфікацыі істотна адрозніваліся ад замацаванай у расійскім заканадаўстве нормаў.

Беларускія рэаліі другой паловы XIX – пачатку XX ст. дэманструюць уражліваю кантраверсійнасць ўрадавых падыходаў нават у межах традыцыйнай саслоўнай мадэлі. З аднаго боку, расійскае кіраўніцтва на працягу парэформеннага часу клапацілася пра падтрымку дваранскага саслоўя. З другога – ажыццяўленне ў краі абмяжавальнай пазямельнай і фінансавай палітыкі мусіла скараціць эканамічную вагу польскага землеўладальніцкага дваранства. Гэта, зразумела, не магло не адбіцца на сацыяльным аўтарытэце шляхты перад усім сярод праваслаўнага беларускага сялянства.

Мясцовае польскае дваранства разглядала «абмежавальныя» мерапрыемствы не толькі з пункту гледжання нацыянальнага, але і як замах на падмуркі уласнасці і саслоўна-станавага парадку. «Справа сялянская ... перайшла да кампетэнцыі ... людзей, запрошаных з глыбіні Расіі, з мясцовымі варункамі незнаёмых, патыхаючых пераважна нянавісцю да ўсяго, што польскае, што дыхала культурай і даўняй традыцый грамадскага парадку.»[2, с. 13.]. Паміж імі «знаходзіліся і людзі ідэйныя, але ж яны і былі найбольш шкодныя, бо намагаліся прышчапіць сярод насельніцтва заразу нігілізму і сацыялізму, прынесеную з Усходу»[2, с. 38.]. З гэтага пункту гледжання дзеянні адміністрацыі стваралі небяспечны прэцэдэнт, які паказваў дарогу сялянскім патрабаванням памешчыцкай зямлі. Успрыняцце драпежных набыццоў – дзеячаў мураўёўскай адміністрацыі як «чырвоных», а яе мерапрыемстваў як разбуральнай для ўсяго маёмаснага ладу імперыі, як сацыялістычнай «аграрнай дэмагогіі» аб'ядноўвала польскіх землеўладальнікаў Заходняга краю і расійскую зямельную арыстакратыю ў справе абароны сваіх інтарэсаў перад сялянскімі патрабаваннямі зямлі [3, с. 88, 110].

Для буйной землеўладальніцкай польскай шляхты абмежавальны рэжым у зямельнай сферы ствараў значныя перашкоды і нязручнасці, але не стаўся фатальным і нават садзейнічаў капіталістычнай перабудове памешчыцкай гаспадаркі. Дзякуючы сувязям у вышэйшым прыдворным асяроддзі і хабарніцтву расійскіх чыноўнікаў многія абмежаванні і забароны магчыма было абыйсці [4, с. 52–53.]. Гадаваўся новы тып землеўладальніка – прадпрыемальніка. Ад 1880- х гадоў руплівае гаспадаранне і ўдалыя аперацыі з каштоўнымі паперамі ўжо ўважаліся мясцовым польскім землеўладальніцкім станам за патрыятычны абавязак [5, с. 7]. У выніку у канцы XIX і з пачаткам XX в. «капіталізаваны польскі маёнтак на Беларусі зрабіўся прыкладам тэхнічнай высока-пастаўленай гаспадаркі, ператварыўся

ў аграрнага культуртрэгера ў тэхнічна-адсталай і беднай капіталамі сялянскай Беларусі»[3, с. 268].

Зразумела, што гэтая практыка толькі падмацоўвала аўтарытэт мясцовага «змянства» ў вачах сацыяльных нізоў. Як адзначаў Г. Фрыз, як «на ўзроўні закона, так і ў масавай свядомасці, саслоўная структура заставалася дзіўна жывучай, забяспечвала асноўныя спосабы калектыўнай ідэнтыфікацыі і стварала аснову сацыяльнай стратыфікацыі ў апошні перыяд існавання імператарскай Расіі.... спадчыннасць статусу і моцна выяўленая тэндэнцыя да ўнутрыстанавай эндагаміі грунтаваліся не толькі на пастановах закона, але таксама на адносінах уласнасці, на звычаі і меркаваннях прэстыжу»[6, с. 146]. Такім чынам, структура грамадскай іерархіі, якая сфармавалася яшчэ ў часы Рэчы Паспалітай і на версе якой стаяла землеўладальніцкая шляхта, працягвала існаваць і канцы XIX – пачатку XX ст. Увогуле прыналежнасць да шляхецкага стану забяспечвала аўтарытэт, эканамічныя і сацыяльныя прэферэнцыі, але насамрэч пераважна для найбольш заможнай і радавітай яе часткі. Для немаёмасных і дробнамаёмасных уласнікаў прыналежнасць да шляхецтва ў другой палове XIX ст. ўжо стварала асабліва відавочныя цяжкасці, пазбаўленнем ад якіх было фармальнае прызнанне прыналежнасці да сялянскага стану. З гэтай прычыны сацыяльная прывабнасць шляхецтва зніжалася і захоўвалася пераважна з моцы культурнай традыцыі. У той жа час магчымасці аднаўлення сацыяльнага прэстыжу шляхецкага стану былі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. ўжо выключна абмежаваныя. Не-шляхцічам – сялянам-католікам, мяшчанам-католікам – увайсці ў склад традыцыйнага мясцовага шляхецтва і атрымаць ад яго прызнанне, стацца «сваім» было ўжо немагчымым.

Адначасова польскія землеўладальнікі, якія належалі да каталіцтва, разам з астатнімі каталіцкімі вернікамі цярапелі істотныя абмежаванні рэлігійнага жыцця, якія на фоне пануючага праваслаўя набывалі выразна дыскрымінацыйнае і нават зняважлівае аблічча. Гэтыя забароны тычыліся такіх важнейшых для функцыянавання касцёла сфераў, як непасрэднай сувязі з Рымам, як рамонт старых і пабудова новых касцёлаў, публічных праяваў рэлігійнага жыцця католікаў, дзейнасці каталіцкіх святароў, у тым ліку і вышэйшых іерархаў. Значная частка каталіцкіх касцёлаў перадаваліся праваслаўнай царкве. Далучалася да гэтых захадаў і забарона польскай адукацыі, якая фактычна мусіла існаваць ва ўмовах падполля [7, с. 86, 91]. Гэта, безумоўна, стварала ўражлівы кантраст з сацыяльным і эканамічным статусам польскіх землеўладальнікаў, ставіла іх у магчымасцях

ажыццяўлення сваіх рэлігійных патрэбаў на ніжэйшую прыступку нават у параўнанні з нехрысціянамі – яўрэйскім насельніцтвам, чые рэлігійнае жыццё не ведала такіх уражлівых абмежаванняў.

Аднак і шматлікае яўрэйскае насельніцтва беларускіх губерняў, таксама існавала ў рэжыме абмежавальнага заканадаўства. Расійскае заканадаўства пакідала адносна значныя магчымасці рэлігійнага жыцця. Аднак ў 80-х – 90-х гадах XIX ст. яўрэям было забаронена рассяленне па-за гарадамі і мястэчкамі, што прывяло да значнай перанаселенасці, былі істотна абмежаваны магчымасці эканамічнай, прафесійнай, грамадскай дзейнасці, удзел ў установах гарадскога самакіравання, атрымання адукацыі. У выніку яўрэйскае насельніцтва края было сканцэнтравана ў сферы гандлёва-рамеснай дзейнасці. Напачатку XX ст. яўрэі складалі каля 60% сярод працоўных, занятых у прамысловасці, гандлю, сферы паслуг [8, с. 34–40]. Якраз тут у значнай ступені праяўляліся працэсы фармавання новай сацыяльнай стратыфікацыі, дзе ўсё большую вагу набывалі фактары эканамічнага і прафесійнага статусаў.

Расійскае панаванне ў краі адбудоўвала тут ўласцівыя яму сацыяльныя структуры. Яны былі прадстаўлены як ўласна уладнай ваенна-паліцэйскай і адміністрацыйнай структурамі, гэтак і расійскімі землеўласнікамі. Адпачатку улада імкнулася пашырыць тут рускае землеўладальніцкае дваранства, а таксама пашырыць прысутнасць выхадцаў з унутраных губерняў у складзе мясцовага чыноўства. Аднак пры значным росце колькасці расійскіх землеўладальнікаў на працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. іх вага ў грамадскім і культурным жыцці саступала уплывам польскім. Яшчэ А. Цвікевічам было адзначана эканамічная і культурная няпэўнасць расійскага землеўладальніцкага стана ў краі, яго залежнасць ад дзяржаўнай апекі [3, с. 304].

Мясцовае чынаўства уяўляла амаль напалову ў пачатку XX ст. складалася з выхадцаў з унутраных губерняў імперыі [9, с. 333]. Прывелеяванае становішча гэтай групоўкі было забяспечана імперскай уладай. Гэтыя прывілеі, дарэчы, не абавязкова былі матэрыяльнага кшталту. Задавальненне давала ўсведамленне сваёй прыналежнасці да ўлады, да людзей

«вышэйшага гатунку» у параўнанні з «іншародцамі». Па сведчанні сучасніка, вельмі значная частка мясцовага расійскага чынаўства лічыла «яўрэяў і палякаў ворагамі, ...сябе арыстакратамі – белай скурай, а яўрэяў – чорнай» [10, с. 903].

Асаблівай часткай «рускай народнасці» беларуска-літоўскага краю былі рускія стараверы. Віленскі генерал-губернатар П. Дз. Святаполк-Мірскі падкрэсліваў значнасць місіі старавераў па ўмацаванні ў краі

«рускіх культурных пачаткаў». Менавіта рускія стараверы, якія захавалі «у поўнай чысціні рускую мову і рускія звычаі» і ў супрацьвагу беларусам «зусім не паддаліся ўплывам польскай народнасці і каталіцкай царквы» названы віленскім генерал-губернатарам сапраўдным апірышчам расійскага ўраду ў краі [11, л. 42 об.–43]. Аднак у справе набыцця зямельнай уласнасці стараверы былі таксама абмежаваны, як і каталіцкая грамада, хаця і ў меншай ступені. Магчымасці старавераў набываць зямлю ў беларускіх губернях абмяжоўваліся і прадстаўнікамі ўлады, і прадстаўнікамі афіцыйнай праваслаўнай царквы. На фоне публічных праяваў рэлігійнага жыцця іншых плыняў хрысціянства і іудаізма – апошні ў мястэчках і гарадах быў асабліва заўважны штотыдзень – стараверам забаранялася сведчыць сваё веравызнанне. Закон і праваслаўная ерархія працягвалі разглядаць прыхільнікаў стараабрадніцтва як

«раскольнікаў» – асяроддзе шкоднае і нават злачыннае. Ва ўмовах канкурэнцыі з яўрэйскім гандлёва-рамесным насельніцтвам такія абмежаванні ўспрымаліся асабліва хваравіта, што спрыяла распаўсюджанню ваяўнічых антысеміцкіх настрояў. У пэўнай ступені антысемітызм для старавераў быў адносна бяспечным сродкам каналізацыі пачуцця прыніжэння [10, с.190].

Нарэшце, большасць насельніцтва краю складалі сяляне-беларусы. У канцы XIX ст. абсалютная большасць беларусаў – да 94% – была занята ў сельскай гаспадарцы. Трэба пагадзіцца з Т.Уіксам у тым, што на пачатку XX ст. расійская адміністрацыя (за невялікімі выключэннямі кшталту П. Дз. Святаполка-Мірскага) не заўважала «беларускага пытання» [12, с. 591]. Фармальна праваслаўная частка беларусаў лічылася «рускімі», што, на думку А.Капэлера, адкрывала для іх магчымасці кар’ернага росту пры ўмове валодання рускай мовай [13, с. 125–144]. Пераважная іх частка належала да сялянскага саслоўя з апаведнымі сацыяльнымі і прававымі абмежаваннямі. На справе скарыстаць з фармальнай прыналежнасці да «рускай народнасці» было вельмі цяжка дзеля захавання сацыяльных перапонаў і канкурэнцыі з боку больш надзейных у вачах адміністрацыі ўраджэнцаў унутраных расійскіх губерняў; беларусы жа каталіцкага веравызнання і на пачатку XX ст. цяпелі дыскрымінацыю як у сацыяльна-эканамічнай, гэтак і ў веравызнаўчай сферы. У рэчаіснасці магчымасці кар’ернага росту былі абумоўлены паспяховасцю пазбаўлення ад спецыфічных рысаў беларускай моўна-культурнай ідэнтычнасці. Для большасці беларусаў з сялянскіх нізоў і ў пачатку XX ст. магчымасці атрымаць добрую расейскамоўную адукацыю былі невялікія, цалкам пазбавіцца

спецыфічных адзнакаў «сялянскай» ідэнтычнасці было вельмі цяжка, што садзейнічала і захаванню нізкага сацыяльнага статусу.

Такім чынам, на мяжы XIX – XX ст. у Беларусі існавала складаная і супярэчлівая сістэма саслоўных і этнаканфесійных абмежаванняў і дазваленняў, якая мусіла забяспечыць найбольш спрыяльны для расійскага панавання стан рэчаў. Кожная з асноўных саслоўных груповак была падзелена па этнаканфесійнаму прызнаку, што нараджала ў межах групы значную статусную дыферэнцыяцыю.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Багушэвіч, Ф. Немец / Францішак Багушэвіч // Творы. – Мінск : Маст. літ., 2009.
2. Woyniłłowicz, E. Wspomnienia 1847–1928 / E. Woyniłłowicz. – Wilno, 1931.
3. Цвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX вв. / А. Цвікевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
4. Панюціч, В. Нацыянальны аспект пазямельнай палітыкі царызму на Беларусі1 эпохі капіталізму (1861 – 1917 гг.) / В. Панюціч // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – № 10.
5. Korwin-Milewski, H. Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925) / H. Korwin-Milewski. – Poznań, 1930.
6. Фриз, Г. Л. Сословная парадигма и социальная история России / Г. Л. Фриз // *Американская русистика: веги историографии последних лет. Императорский период: Антология* / Сост. М. Дэвид-Фокс. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2000.
7. Грыгор’ева, В. Русіфікацыя насельніцтва і канфесіянальная палітыка царызму на Беларусі (1861 – 1904) / В. Грыгор’ева // *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.)*. – Мінск : ВП «Экаперспектыва», 1998.
8. Біч, М.В. Нацыянальны склад прамысловага пралетарыяту Беларусі у канцы XIX – пачатку XX ст. / М.В. Біч // *Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Сер. грамадскіх навук*. – 1972. – № 4.
9. Нарысы гісторыі Беларусі : у 2 ч. / АН Беларусі. Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларусь, 1994. – Ч.1.
10. Гомельский процесс. Подробный отчет / Сост. Б. А. Кревер.– Спб.: Тип. «Общественная польза», 1907.
11. Отчет виленского генерал-губернатора П.Д.Святополка-Мирского от 20 мая 1904 года // *Российский государственный исторический архив*. – Фонд1284. – Оп.194. – Д.136.
12. Виск, Т. «Мы» или «они»? Белорусы и официальная Россия, 1863–1914. / Т. Виск // *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет. Антология*. – М.: Новое издательство, 2005.
13. Каппелер, А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической

иерархии российской империи // Россия–Украина :
история взаимоотношений. – М., 1997.

Valyantsin Mikhedzka. Ethno-Social contradictions in the society of Belarus at the turn of the XIX–XX centuries

In article highlights certain aspects ethnosocial contradictions in the society of Belarus at the turn of XIX–XX centuries, which were caused by the presence of stanavage the division of society, the disintegration of States under the influence of modernization processes and ethnoconfessional restrictive policy of the Russian Empire..

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ